

Sinan GÜZEL

İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ

Habibe Yazıcı Ersoy, **Başkurt Türkçesinde Kıp**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 112, Ankara 2014, 486 s.

ISBN 978-975-16-2831-2

Kuzey-Batı Türk dili alanının Tatar Türkçesi ile birlikte Kıpçak tipindeki yazı dillerinden birisi olan Başkurt Türkçesi, kendisine özgü peltek ve sızıcı ünsüzleri ile biçim yapısı bakımından büyük ölçüde aynı özellikler gösterdiği Tatar Türkçesinden ayrılmakta, sahip olduğu ileri derecedeki ünsüz uyumları ile de Kazak Türkçesine yaklaşmaktadır. Başkurt Türkçesi, bu yönleri ile Tatar ve Kazak Türkçeleri arasında bir geçiş köprüsü olarak değerlendirilmekte (bk. Öner 1998: XXXII), bu durum da onu Türklük bilimi araştırmaları için ilgi çekici kılmaktadır.

Bir yazı dili haline gelmeden/getirilmeden çok önce, üzerinde birtakım tespitlerde¹ bulunulduğunu bildiğimiz Başkurt Türkçesine yönelik olarak günümüze değin Rusça, Macarca, Almanca ve İngilizce olarak çok sayıda çalışma

¹ 20. yüzyıl başına değin bir yazı dili olarak kullanılmayan Başkurt Türkçesinin, bu tarihten daha eskiye uzanan varlığına işaret eden ilk çalışmaları, 18. yüzyılın sonlarında tanımlamaktayız. Orenburg Yüksek Mahkemesi'nde görevli Mindiyar Bikçurin tarafından hazırlanmış olan 360 kelimelik *Perevod slov na*

yapılmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türk lehçelerine yönelik araştırmalarda katedilen yol, Başkurt Türkçesi üzerine kaleme alınan çalışmaların Türkiye'de artış göstermesine imkân tanımıştır. Bu bağlamda, burada bir eserini de tanıtacağımız Habibe Yazıcı Ersoy'un Başkurt Türkçesi üzerine çok sayıda çalışmaya imza atmış olduğunu görüyoruz².

Başkurt Türkçesine yönelik çalışmalarına *Başkurt Türkçesinde Kip* adlı kitabı ile bir yenisini ekleyen Habibe Yazıcı Ersoy'un bu eseri, şu başlıklar içinde yayımlanmıştır: Eser Kısaltmaları, Diğer Kısaltmalar ve İşaretler, Söz Başı, Giriş, Zaman ve Görünüş Kavramlarına Genel Bir Bakış, Bildirme Kipleri, Tasarlama Kipleri, Sonuç, Kavramlar Sözlüğü, Kaynaklar.

Yazar, *Söz Başında* eserini kısaca tanıtmış, çalışmadaki mevcut bölümler ile bunların içeriklerine yönelik bilgiler sunmuştur. Bu kısımda ayrıca, eserin yazılış amacının açık bir biçimde ortaya koyulduğu görülmektedir:

Bir gramer kategorisi olan 'kip', gramerin diğer iki kategorisi 'zaman' ve 'görünüş'le yakından ilgilidir. Bugün pek çok araştırma ve incelemede hâlâ Türkçede 'kip', 'zaman', ve 'görünüş' kategorilerinin birbirinden ayrıldığı noktalar kesin olarak ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Başkurt Türkçesinin kip sisteminin sınırlarının belirlenmesini esas alan bu çalışmada, kip, zaman ve görünüş kavramlarının kesiştikleri ve ayrıldıkları noktaları da belirlemek hedeflenmiştir. (Yazıcı Ersoy 2014: 17).

Başkirski yazık (1781) adlı Rus ve Arap harflerinin kullanıldığı küçük sözlük bu tecrübelerin ilki olarak göze çarpmaktadır (İşberdin 2011: 409). Yine bu kapsamda İ. G. Georgi'nin derlediği sözlerden oluşan Başkurt Türkçesine ilişkin dil malzemesini de anmak gerekmektedir. 285 kelimededen oluşan bu malzeme, daha sonra P. S. Pallas tarafından, merkezî Rusya, İdil boyu, Ural ve Altay Dağları, Baykal Gölü ve Hazar Denizi civarını kapsayan alanda 1768-1774 yılları arasında gerçekleştirilen ekspedisyona ait dil materyallerinin yer aldığı *Sravnitel'nyye slovari vseh yazıkov i nareçiy, sobrannıye desnitseyu vsevoşoçayşey osobi. Otdelenıye pervoye soderjaşçıye v sebe yevropeyskiye i aziatskiye yazıki* (1787-1789) adlı çalışmaya alınmıştır (BTH I: 1993: 5). Başkurt Türkçesinin tespitine yönelik bu çalışmalar 19. yüzyılda Mir-Salih Bikçurin, L. Z. Budagov, Bessenov ve Radloff gibi isimlerin çalışmaları ile sürdürülmüş, 20. yüzyılda ise daha önce belirtildiği üzere Başkurt Türkçesinin yazıya geçirilme faaliyetlerine hız verilmiştir.

² Habibe Yazıcı Ersoy'un Başkurt Türkçesine ilişkin olarak kaleme aldığı eserlerden bazıları şunlardır: **1.** (2004) "Başkurt Türklerinde Nevruz", *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, s. 259-268. **2.** (2004) "Başkurt Türkçesinde GAn, ti;A, ti Yapısı Üzerine", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara. **3.** (2006) "Başkurt Türkçesinde Arapça ve Farsçadan Alıntı Kelimelerdeki Ünlü ve Ünsüz Değişimleri". *Türkbilig*, Sayı: 12, s. 143-162. **4.** (2007) "Başkurt Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 749-810. **5.** (2010) "Başkurt Çocuk Oyunları". *Milli Folklor* Sayı: 86, s. 75-86. **6.** (2011) "Başkurt Türkçesinde Kiplik Parçacıkları". *Türkbilig*, Sayı: 22: s. 43-56.; **7.** (2011) "Başkurt Türkçesinde -sX ve -hAnA Kiplik İşaretleyicileri". *Dil Araştırmaları*, Sayı: 8, s. 51-76. **8.** (2011) "Başkurt Türkçesinde Aile ve Akrabalık İsimlerinde Kullanılan -y Biçimbirimi". *Türkbilig*, Sayı: 21, s. 87-112. **9.** (2011) "Başkurt Türkçesi ile Türkiye Türkçesine Kelime Grupları Açısından Genel Bir Bakış", *Dil Araştırmaları*, Sayı: 9, s. 61-89. **10.** (2011) "Başkurt Türkçesinde Kalıp Sözler". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 30, s. 1-54. **11.** (2012) *Başkurt Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Yalancı Eş Değerler*, Ankara: Gazi Kitabevi. **12.** (2012) "Başkurt Türkçesinde 'Kadın' İle İlgili Söz Varlığı". *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 31, s. 55-82. **13.** (2013) "Başkurt Türkçesinde Niyet Kipi ve İşaretleyicileri", *Prof. Dr. Leylâ Karahan Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 497-513. **14.** (2013) "Başkurt Türkçesinde -nXkX/-DXkX/-ÂXkX Yapısı ve İşlevleri", *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul.

Eserin *Giriş* bölümü beş alt başlıkla değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki olan *Başkurt Adı ve Başkurt Türkleri* kısmında, Başkurt Türklerinin yaşadıkları coğrafi alanlar ve nüfuslarına yönelik bilgiler paylaşılmış, Başkurt adına ilişkin köken bilimsel açıklamalar ile Başkurt etnogenezi üzerindeki eski ve yeni görüşler okuyucuya sunulmuştur. *Başkurt Türkçesinin Tarihî Gelişimi* başlıklı ikinci kısımda, Başkurt Türkçesinin bir konuşma dili iken ne şekilde bir yazı dili hâline geldiği konusu açıklanmıştır. Ayrıca bu kısımda, Kiyëkbayev, Hüseyinov, Hisamitdinova ve Uraksin gibi isimlerin Başkurt edebî dilinin tarihî gelişimine yönelik görüş ve düşünceleri de yer alıyor. *Başkurt Türkçesinin Ağızları* adlı üçüncü alt başlıkta ise, Bessenov ile başlayan Radloff ve Dmitriyev'in çalışmaları ile hız kazanan Başkurt Türkçesi ağız araştırmaları tanıtılmış, sonraki yıllarda artış gösteren bu çalışmalara koşut olarak ortaya çıkan Baişev, Ahmer, Yuldaşev, Garipov, Kiyëkbayev, İşbulatov, Maksyutova, Baskakov ve Poppe gibi isimlere ait Başkurt ağızlarına ilişkin tasnif denemeleri paylaşılmıştır. *Dil Tasniflerinde Başkurt Türkçesinin Yeri* başlıklı dördüncü kısımda Radloff, Samayloviç, Baskakov, Räsänen, Malov, Benzing, Menges, Arat, Tekin gibi araştırmacıların tasniflerinde Başkurt Türkçesini ne şekilde konumlandırıdıkları ortaya konulmuştur. *Başkurt Türkçesinin Bugüne Kadar Kullandığı Alfabeler* adlı beşinci ve son alt başlıkta ise *Eski Başkurt Alfabesi* ile sırasıyla 1910, 1925 ve 1950'de kabul edilen yazı sistemleri birer tablo ile gösterilmeye çalışılmıştır. Başkurt Türkçesini pek çok konu başlığı ile tanıtan *Giriş* bölümü, bu yönü ile araştırmacılar için oldukça yararlı bilgiler içermektedir. Ancak, Başkurt Türklerinin nüfuslarına ilişkin olarak kaydedilen verilerin 1989 nüfus sayımına ait olduğunu ve güncel olmadığını belirtmek gerekiyor. Eserin 2007 yılında Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel danışmanlığında tamamlanan doktora tezinin yayıma hazırlanmış biçimi olması, ilgili durumun nedeni konusunda bir fikir veriyor. Bu yönü ile söz konusu veriler, gözden kaçırılan bir tashih eksikliği olarak yorumlanabilir. 2010 yılında Rusya Federasyonu'nda gerçekleştirilen son nüfus sayımında³ katılımcılara milliyet bildirip bildirmeyecekleri konusunda yeni bir soru yöneltmesi, kentsel ve kırsal nüfus oranlarının ayrıca belirlenmesi, milliyet bildiren Başkurt Türklerinin kentsel ve kırsal nüfus bilgileri ile milliyet bildiren nüfus içindeki oranlarının gösterilmesi, son olarak da katılımcıların milliyet ve ana dil sorularına ayrı cevaplar verebilmeleri Başkurt kimliğinin Rusya Federasyonu ve Başkurdistan Otonom Cumhuriyeti'ndeki konumuna dair oldukça ayrıntılı ve önemli istatistikî bilgiler sunmaktadır. Eserin sonraki baskılarında ilgili nüfus sayımına ait verilerin kullanılmasının yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

³ 2010 yılına ait söz konusu verilere http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/per-itog/tab7.xls adresinden ulaşılabilir.

Eserde *Giriş* başlığını takip eden ve çalışmanın inceleme bölümüne temel teşkil eden **I. Bölüm**, *kip, kiplik, zaman* ve *görünüş* kavramlarına ilişkin kuramsal bilgilerin sunulduğu, bir bakıma çalışmada kullanılacak inceleme yönteminin tanıtıldığı kısım olarak dikkat çekmektedir. *Kip, Zaman ve Görünüş Kavramlarına Genel Bir Bakış* adını taşıyan bu ilk bölüm (1) *Kip ve Kip ile İlgili Görüşler*, (2) *Kip ve Kiplik Kavramları*, (3) *Kip ve Zaman Kavramları*, (4) *Kip ve Görünüş Kavramları*, (5) *Başkurt Türkçesinde Kip, Kiplik ve Zaman*, (6) *Başkurt Türkçesinde Görünüş* biçiminde altı alt başlıktan oluşmaktadır. Söz konusu alt başlıkları ele alırken yazarın, yerli ve yabancı literatüre müracaat ederek ilgili dil olayları üzerindeki tanımlama ve belirlemeleri ayrıntılı bir biçimde eserine taşıdığı, ardından bir değerlendirme cümlesi ile kendi görüş ve düşüncelerini paylaştığı görülmektedir.

Bildirme Kipleri başlığını taşıyan **2. Bölümde**, öncelikle ilgili terim üzerindeki tartışmalara yer verilerek terimin konunun araştırmacıları için ne gibi manalar ifade ettiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Ardından da Başkurt Türkçesinde bildirme kiplerini oluşturan *Geçmiş Zaman* (Ütkän zaman), *Şimdiki Zaman* (Häzîrgî Zaman) ve *Gelecek Zaman* (Kiläsäk Zaman) kategorilerinin her biri kendi alt başlıkları ile ayrıntılı biçimde ele alınmış, daha sonra ise bunların kiplik, görünüş ve zaman anlamlarına yer verilmiştir. Örneğin *Geçmiş Zaman* (Ütkän Zaman) başlığında değerlendirilen *Belirsiz Geçmiş Zaman* (Bıldähîz Ütkän Zaman) alt başlığı ele alınırken ilkin söz konusu çekimi sağlayan {+GAn} biçim biriminin kullanımı konusu, ekin damak uyumu neticesinde beliren sesçil varyantlarının gösterilmesi ve şahıslara göre çekiminin ne şekilde olduğunun belirtilmesi ile açıklığa kavuşturulmuştur. Sonrasında ise {+GAn} biçim biriminin Başkurt Türkçesindeki işlevleri için (1) *Aktarım Tabanlı Delile Dayalılık; Geçmiş Zamanda Bitmişlik*, (2) *Duyu Tabanlı Delile Dayalılık; Geçmiş Zamanda Bitmişlik*, (3) *Algı Tabanlı Delile Dayalılık; Geçmiş Zamanda Bitmişlik*, (4) *Çıkarım Tabanlı Delile Dayalılık; Geçmiş Zamanda Bitmişlik*, (5) *Geçmiş Zamanda Doğrudan Deneyim*, (6) *Alay*, (7) *Hayret* gibi görünüş ve zaman anlamları belirlenmiştir. Bu inceleme yöntemiyle yazarın da ifade ettiği gibi ‘herhangi bir fiil çekim ekinin Başkurt Türkçesinde kullanımda olan bütün işlevlerine yer verebilmek amaçlamıştır.’ (Yazıcı Ersoy 2014: 18).

Eserin **3. Bölümü** ise *Tasarlama Kiplerine* ayrılmıştır. Yazarın *Şart Kipi* (Şart Hüykälîşî), *Gerekliklik Kipi* (Käräklîk-Tiyîşlik Hüykälîşî), *İstek Kipi* (Tîlâk Hüykälîşî), *Emir Kipi* (Büyürük Hüykälîşî), *Niyet Kipi* (Niyät-Maqsat Hüykälîşî), *İhtimal Kipi* (İhtimallîq Hüykälîşî) alt başlıkları ile ele aldığı bu bölümde, ilgili biçim birimler ve birleşik yapılar

detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Örneğin yalnızca *Şart Kipi* için (1) {-hA}; (2) {-GAn} bulha; (3) {-(X)r} bulha; (4) {-A/-y} kalha; (5) {-p} kalha; (6) {-A/-y} ikän; (7) {-GAndA}; (8) {-DX/-nX/-zX} + {mX}; (9) {-hA} inî; (10) {-hA} ikän şeklinde on ayrı yapının kullanım ve işlev bakımından irdelendiği görülmektedir. Eserin inceleme bölümü olarak beliren 2. ve 3. bölümlerde yazarın roman, hikâye vb. edebî türlere ait on ayrı Başkurt Türkçesi eserden alıntılacağı örnek cümleler yardımı ile ele aldığı biçim birim ya da birleşik yapıya ait kip, zaman ve görünüş işlevlerini belirlediği görülmektedir. Bu yönü ile eser, dil kullanımını gerçek dil verisi derleyerek betimlemeyi amaçlayan dil araştırmalarından oluşan (bk. Aksan 2011: 339) *derlem dil bilimi* (İng. *corpus linguistics*) çalışmalarına da bir örnek durumundadır. Habibe Yazıcı Ersoy'un oluşturduğu *derlem*, Başkurt Türkçesini konuşan ve yazarların Başkurt Türkçesinin sözvarlığı ve dil bilgisi olanaklarını nasıl kullandığı sorusuna da cevaplar sunmaktadır.

Çalışmanın *Sonuç* bölümünde yukarıda tanıtmaya çalıştığımız bölümlerde yapılan incelemeler neticesinde ulaşılan sonuçlar bir araya getirilmiştir. On yedi maddeden oluşan bu kısmın hemen sonunda yazar, Başkurt Türkçesinin fiil çekim ekleri ve analitik kuruluşlarının ifade ettiği kip, zaman ve görünüş anlamlarını bir tabloda göstermiştir.

Çalışmada ayrıca, eserde kullanılan bazı terim ve ibareleri anlaşılır kılmak düşüncesi ile hazırlanan, otuz dört maddeden oluşan bir *Kavramlar Sözlüğü* bulunmaktadır. Kitabın sonunda yer alan *Kaynaklar* kısmında ise incelenen, doğrudan veya dolaylı alıntılar yapılan eserlerin künyesi verilmiştir.

Habibe Yazıcı Ersoy, burada tanıtmaya gayret ettiğimiz *Başkurt Türkçesinde Kip* adlı eseri ile yalnızca Başkurt Türkçesine ilişkin çalışmalara katkı yapmamış, klasik gramercilik anlayışını dil bilimiyle buluşturan inceleme yöntemi ile Türkoloji alanındaki olası çalışmalara da bir örnek sunmuştur. Bu hizmetinden ötürü kendisini kutluyor, nitelikli yayınlarının devamını diliyoruz.

Kaynaklar

Aksan, M. (2011) "Derlem Dilbilimi ve Dil Eğitimi", Leyla Uzun-Ümit Bozkurt (Ed.). *Türkçenin Eğitimi-Öğretiminde Kuramsal ve Uygulamalı Araştırmalar*. Essen: Verlag DIE BLAUE EULE.

Başkurt Tälänëñ Hüzlëğë (1993) Tom I (A-M). Meskev: Russkiy Yazık (=BTH I)

İşberdin, E. F. (2011) "Yazık i Pismennost", *İstoriya Başkirkogo Naroda Tom III*. Ufa: Gilem, s. 409-411

“

ÖNER, M. (1988) *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yazıcı Ersoy, H. (2014) *Başkurt Türkçesinde Kip*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ağ Ortamı Kaynakları

http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/per-itog/tab7.xls (Erişim Tarihi 15 Ağustos 2014).